

Д.Ч. Матвейчык, *Удзельнікі паўстання 1863–1864 гадоў: біяграфічны слоўнік (наводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)*, Мінск 2016, ss. 735

DOI 10.25951/4243

W dzisiejszej białoruskiej historiografii powstania styczniowego zachodzi potrzeba poszerzenia problemowego pola badawczego nie tylko kosztem już teraz dobrze opracowanych kwestii o charakterze regionalnym¹ lub tematów podejmowanych przez sąsiadów². Konieczne jest podjęcie badań nad powstaniem w przekroju analitycznym, a pierwsze kroki zostały już poczynione³. Trzeba wyjść poza tradycyjny układ źródeł i ograniczeń istniejącego na Białorusi dyskursu historiograficznego. W związku z tym należy wprowadzić do obiegu naukowego nowe źródła. Gdy zaś chodzi o problematykę powstania styczniowego, to jednym z podstawowych zadań jest rozwiązanie problemu jego personifikacji. Innymi słowy, konieczne jest nie tylko zwracanie uwagi na liderów powstania lub dowódców oddziałów, lecz także włączanie w obszar zainteresowania badaczy, że tak powiem, jego „szeregowych” uczestników. I właśnie w świetle tak sformułowanego zadania należy ocenić książkę Dzmitrego Matwiejczyka *Удзельнікі паўстання 1863–1864 гадоў: біяграфічны слоўнік (наводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)* („Uczestnicy powstania styczniowego: słownik biograficzny (na podstawie materiałów Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi)” – dalej: *Słownik*), która na Białorusi jest pierwszą tak obszerną pracą tego rodzaju i stanowi kontynuację dzieła rozpoczętego przez badaczy już 100 lat temu⁴. W celu

¹ Zob. S. Glazyryn, *Pawstanne 1863 goda w Vicebskaj i Magiljowskaj gubernjah: awtarjeferat dysertacyi na saiskanne vuchonaj stupeni kandydata gistorychnyh navuk*, Minsk 2017.

² E. Serak, *Ssylka v Sibir' urozhencev Belarusi posle vosstanija 1863–1864 gg.: avtoferat disertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskich nauk*, Minsk 2016.

³ A. Firynovich, *Pawstanne 1863–1864 gg.: vjadomyja i nevjadomyja krynicy belaruskich arhivaw*, Minsk 2013.

⁴ J. Gieysztor, *Pamiętniki z lat 1857–1865*, t. 1–2, Wilno 1913; *Rok 1863: Wyroki śmierci*, red. W. Studnicki, Wilno [1922]. (Wileńskie źródła archiwalne).

potwierdzenia, że „imiona ogromnej ilości szeregowych bojowników dotychczas pozostają nieznanne” (s. 4), w *Słowniku* został umieszczony wykaz niemal 60 publikacji obejmujących okres 1999–2014, w których uwaga autorów była skupiona na najbardziej aktywnych postaciach powstania. Owa tendencja utrzymuje się do dziś⁵.

Dzmitry Matwiejczyk jest obecnie czołowym białoruskim specjalistą w zakresie dziejów powstania styczniowego. To właśnie spod jego pióra wyszło kilkadziesiąt publikacji poświęconych temu tematowi, spośród których na szczególną uwagę zasługują artykuły historiograficzne⁶ i źródłoznawcze⁷. Pracując w Naro-

⁵ Zob. V. Chyrvinski, *Belarus’ u vojnah. Asoby i padzei*, Minsk 2019.

⁶ D. Matvejchik, *Stanawlenne i razviccjo w BSSR gistoryjagrafii pawstannja 1863–1864 gg. (1919–1931 gg.)*, „Belaruski gistorychny chasopis” 2017, № 3, s. 12–24; tenże, *Stan gistoryjagrafii pawstannja 1863–1864 gg. u BSSR u 1931–1941 gg.*, „Belaruski gistorychny chasopis”, 2017, № 4, s. 35–40; tenże, *Unjosak Mihasja Bicha w gistoryjagrafiju pawstannja 1863–1864 gadow u Belarusi*, „Belaruski gistorychny chasopis” 2016, № 8, s. 24–28; tenże, *Dzejnasc’ Juzafa Jankowskaga pa dasledavanni i papuljaryzacyi gistoryi pawstannja 1863–1864 gadow*, „Arhivaryus”, vyp. 13, Minsk 2015, s. 174–188; tenże, *Dzejnasc’ Aljaksandra Milavidava jak dasledchyka pawstannja 1863–1864 gg.*, „Belaruski arheagrafichny shtogodnik”, vyp. 18, Minsk 2017, s. 66–74; tenże, *Palityki suprac’ navukowcaw: dyskussii vakol zbornika dakumentaw «1863 god na Menshchynie» (1928–1930 gg.)*, „Arhivaryus”, vyp. 15, Minsk 2017, s. 247–257; tenże, *Sproba stvarjennja kul’tu asoby Mihaila Murawjowa i jae wplyw na razviccjo gistoryjagrafii pawstannja 1863–1864 gg. u Belarusi (1890–1905 gg.)*, „Belaruski gistorychny chasopis” 2018, № 5, s. 35–48.

⁷ D. Matvejchik, *Pawstanne 1863–1864 gadow na staronkah chasopisa «Vesnik Zahodnjaj Rasii»*, „Belaruski gistorychny chasopis” 2016, № 5, s. 18–27; tenże, *Vykarystanne arhiwnych dakumentaw pa gistoryi pawstannja 1863–1864 gg. pradtawnnikami belaruskaj saveckaj gistorychnaj navuki mizhvaennaga peryjadu*, w: *Teoreticheskie i prakticheskie problemy dokumentowedenija i arhivowedenija: retrospektiva i sovremennost’: materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskaj konferencii (Minsk, 2–3 dekabrya 2015 g.)*, redkol.: Je. Savickij, S. Zhumar’, P. Levchik [i dr.], Minsk 2016, s. 149–155; tenże, *Da pytannja ab nekatoryh hibah pry pravjadzenni ajchynnymi navukowcami dasledavannjaw pa gistoryi pawstannja 1863–1864 gg. u Belarusi i ab neabhodnasci karjektnej pracy z arhiwnymi krynicami (na prykladze adnago artykula)*, „Arhivaryus”, vyp. 14, Minsk 2016, s. 185–191; tenże, *Kanfirmacyja jak specyfichny vid krynicy pa gistoryi pawstannja 1863–1864 gadow (na padstave matjeryjalaw Nacyjanal’naga gistorychnaga arhiva Belarusi)*, „Arhivy i spravavodstva” 2015, № 2(98), s. 109–118; tenże, *Managrafija Usevadala Ignatowskaga «1863 god na Belarusi: Narys padzej»: sproba krytychnaga analizu*, „Belaruski arheagrafichny shtogodnik”, vyp. 16, Minsk 2015, s. 170–178; tenże, *Uspaminy Jawgena Pljatjera pra pawstanne 1863–1864 gadow u Dynaburskim pavece*, „Asoba i chas: belaruski bijagrafichny al’manah”, vyp. 6, Minsk 2015, s. 48–67; tenże, *Matjeryjaly fondu «Uprawlenne dzjarzhawnych majomascjaw Vicebskaj gubernii» jak krynica pa gistoryi pawstannja 1863–1864 gg.*, w: *Dakumental’naja spadchyna Belarusi XIV–XX stagoddzjau: Matjeryjaly navukova-praktychnaj kanferjencyi, prysvechanaj 75-goddzju Nacyjanal’naga*

dowym Archiwum Historycznym Białorusi (NAHB), historyk przygotował zbiór dokumentów dotyczących dziejów powstania styczniowego, które zostały wydane w 2014 r.⁸, a w 2016 r. ukazał się *Słownik*, który może stać się bodźcem do nowych naukowych i krajoznawczych poszukiwań na następne lata.

Punktem wyjścia w przygotowaniu *Słownika* jest zdefiniowanie nazwy „uczestnik powstania styczniowego”. Dymitry Matwiejczyk podkreślił, że władze Imperium Rosyjskiego dość szeroko rozumiały tę nazwę i odnosiły ją nie tylko do osób, które przyłączyły się do zbrojnego sprzeciwu, lecz także do tych, którzy „pomagali powstańcom na różne sposoby: dostarczali żywność, ubranie, informacje wywiadowcze, przychodzili z pomocą medyczną, zbierali pieniądze [na potrzeby powstania] itd.” (s. 10). Badacz też osobno przeanalizował różnicę między „uczestnikami powstania styczniowego” a „politycznie podejrzanymi”; do tych drugich władze rosyjskie zaliczały osoby, które:

a) bezpośrednio nie uczestniczyły w powstaniu, ale znalazły się w polu zainteresowania rosyjskich śledczych oraz komisji wojskowo-sądowych i nie dowiodły swojej lojalności wobec istniejącego ustroju politycznego; b) miały złą opinię u kogoś z „godnych zaufania”; c) były podejrzewane o udział w powstaniu, ale dowody były niewystarczające, by można było wydać w ich sprawie odpowiedni wyrok itd. (s. 10).

W swojej pracy Dymitry Matwiejczyk doszedł do wniosku, że „represjom poddano [...] znacznie więcej osób, niż było tych, którzy uczestniczyli w powstaniu »z bronią w ręku«” (s. 10).

Słownik zatem zawiera informacje o osobach, które:

były aresztowane i uwięzione na jakiś okres bądź też zostały umieszczone w areszcie domowym, zwolnione ze służby, poddane jawnemu lub tajnemu nadzorowi policji, wysłane z ojczyzny (na katorgę, osiedlenie się, zamieszkanie, w szeregi wojsk rosyjskich itd.), pozbawione praw lub ukarane śmiercią (s. 10).

gistorychnaga arhiva Belarusi (Minsk, 26 chjervenja 2013 g.), Minsk 2014, s. 98–105; tenże, *Pawstanne 1863–1864 gg.: krynicy z Nacyjanal'naga gistorychnaga arhiva Belarusi (agul'ny agljad)*, „Arhivy i spravavodstva” 2013, № 1, s. 66–77; tenże, *Uspaminy Vandalina Chjernika jak krynica pa gistoryi pawstannja 1863–1864 gg. u Belarusi: sproba krytychnaga analizu*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne – Belaruski gistorychny zbornik”, № 42, Białystok 2014, s. 59–79; tenże, *Krynicaznawchy patjencyjal matjeryjalaw Nacyjanal'naga gistorychnaga arhiva Belarusi w vyvuchjenni gistoryi ssylki paslja pawstannja 1863–1864 gg. i pracjesu vjartannja na radzimu*, „Belaruski gistorychny chasopis” 2018, № 1, s. 12–21.

⁸ *Pawstanne 1863–1864 gadow u Vicebskaj, Magiljowskaj i Minskaj gubernjah: Dakumenty i matjeryjaly Nacyjanal'naga gistorychnaga arhiva Belarusi*, układ. D. Matwejczyk; rjedkal.: U. Adamushka [i insh.], Minsk 2014.

Publikacja składa się z przedmowy, w której zostały szczegółowo omówione teoretyczne aspekty jego komponowania, wykazu skrótów, abrewiacji i umownych oznaczeń, biogramów, które stanowią zasadniczą część książki (654 strony), dwóch indeksów: imion, nazwisk i nazw miejscowości, a także obszernej bibliografii.

W NAHB przechowuje się w sumie, jak wspomniał autor, „kilka tysięcy spraw” dotyczących powstania styczniowego. Są to głównie materiały z terenów guberni mińskiej, mohylewskiej i witebskiej, które „do tej pory rzadko były wykorzystywane przez badaczy” (s. 11). Według autora „nadszedł czas na wprowadzenie źródeł z NAHB do powszechnego użytku” (s. 13). Na tym właśnie polega zadanie *Słownika*, przy którego przygotowaniu wykorzystano prawie 800 jednostek archiwalnych.

W *Słowniku* umieszczono 7053 biogramy, które składają się z 3 części: 1) nazwisko i imię w wersji białoruskiej oraz w wersji występującej w źródłach (przeważnie rosyjskojęzycznych), informacje o imionach własnych i imionach odjocowskich rodziców, imiona i daty urodzenia żon i dzieci, pochodzenie stanowe, pochodzenie geograficzne, wyznanie; 2) informacje o osobie w porządku chronologicznym (urodzenie, chrzest, wykształcenie) i udziale w powstaniu (oddział, daty i miejsca starć z wojskami carskimi), sposobie uczestniczenia w powstaniu (wspomaganie żywnością, bycie przewodnikiem, pomoc rannym), dacie pojmania w charakterze jeńca lub aresztowania, miejsca uwięzienia, okolicznościach przebywania pod śledztwem, confirmacji lub decyzji ze wskazaniem stopnia kary, informacje biograficzne dotyczące okresu życia po wyroku sądowym, data i miejsce śmierci; 3) odnośniki do źródeł z NAHB, z których pochodzi ta informacja.

W przedmowie autor podał informacje o zbiorach wykorzystanych w trakcie napisania pracy, zaznaczając, że materiały te miały na celu nie tyle przedstawienie sylwetek uczestników powstania, ile pokazanie polityki władz rosyjskich, „skierowanej na zdławienie powstania, poddanie uczestników powstania represjom oraz zmianę struktury społeczno-wyznaniowej na terenach objętych powstaniem” (s. 11). Wynika to z akt komisji śledczych pracujących w Mińsku, Słucku, Witebsku, Mohylewie, Orszy, Czerykowie i Horkach. Dodać jednakże wypada, że materiały te do naszych czasów zachowały się jedynie we fragmentach (s. 11).

Jako doświadczony archiwista, Dymitry Matwiejczyk wymienił zbiory, z którymi warto pracować w pierwszej kolejności. Są to zbiory administracji gubernialnych, urzędów mienia państwowego oraz kancelarii gubernatorów. Zaznaczył

przy tym, że nie można ograniczać się jedynie do materiałów lat 1863–1866, warto też sięgać po sprawy toczące się aż po lata osiemdziesiąte XIX w., które dotyczą ułaskawionych uczestników powstania. Osobno została przeanalizowana grupa dokumentów na temat mienia uczestników powstania oraz osób oskarżanych o udział w nim.

Do najbardziej pożytecznych źródeł Dzimtry Matwiejczyk zaliczył „listy powstańców oraz osób oskarżanych o udział w powstaniu”, w których podane są nazwiska i imiona, informacje o pochodzeniu społecznym, wyznaniu, miejscu zamieszkania, istocie oskarżenia, decyzji komisji w sprawie poszczególnych osób z listy, wysłaniu wyroku w celu konfirmacji lub też przeniesieniu osoby do innego miejsca odosobnienia. Analizie takowych list (jeńców oraz poległych w walce, wygnanych wraz z pozbawieniem praw lub „w trybie administracyjnym”, konfiskowanego i sekwestrowanego mienia itd.) autor poświęcił najwięcej uwagi w *Słowniku*. Pozwoliło to na uwzględnienie w pracy ogromnej liczby osób, podczas gdy informacje o nich są podane bardzo zwięzłe.

Nie można zapominać o wadach, którymi są obarczone opracowane źródła. W jednym przypadku mamy do czynienia z fragmentarycznością, a w drugim nadmierną ogólnikowością. Stąd też do *Słownika* mogły się wkraść nieścisłości, powtórzenia itp.

Dzimtry Matwiejczyk zauważył, że jego *Słownik* nie rozwiązuje całkowicie problemu personifikacji uczestników powstania styczniowego, mimo że zawiera informacje o ponad 7000 osób. Rzecz w tym, iż są to głównie osoby pochodzące z guberni mińskiej, witebskiej i mohylewskiej. Miejmy nadzieję, że w przyszłości *Słownik* zostanie poszerzony o informacje na temat guberni grodzieńskiej, które można znaleźć w Narodowym Archiwum Historycznym m. Grodzie, tym bardziej że praca w tym kierunku, rozpoczęta niegdyś przez wspomnianego w omawianej pracy Józefa Jodkowskiego, jest obecnie kontynuowana przez Wiaczasława Szwieda⁹. W przyszłości *Słownik* mógłby ukazać się w kilku częściach i zawierać m.in. portrety powstańców. Do tego jednak konieczna jest praca zespołowa podjęta przez wielu badaczy, czego, niestety, dzisiaj brakuje.

Generalnie rzecz biorąc, warto nie tylko zgodzić się z Dzimtrym Matwiejczykiem, że umieszczone w *Słowniku* informacje „mogą być dogodnym punktem wyjścia dla przeprowadzenia szczegółowszych i bardziej dogłębnych badań życiorysów tych lub innych osób” (s. 15), lecz także zaznaczyć, że jest to jedna z najważniejszych prac na temat powstania styczniowego w białoruskiej nauce his-

⁹ V. Shved, *Rjekviem pawstancam 1863–1864 gg.: (Grodzenskaja gubernja)*, Minsk 2017.

torycznej. *Słownik* podpowiada badaczom drogę w kierunku ilościowego napełniania artykułów naukowych źródłami, ale też stwarza możliwość analizy składu uczestników powstania styczniowego według rozmaitych kryteriów.

Wasil Hierasimczyk (BADACZ NIEZALEŻNY, GRODNO)

ORCID 0000-0002-4820-4059

O autorze:

Wasil Hierasimczyk – historyk, nauczyciel i dziennikarz. Popularyzator historii.

Zainteresowania badawcze: historia Białorusi, ze szczególnym uwzględnieniem historii powstania styczniowego na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Autor biografii Konstantego Kalinowskiego.

e-mail: geron-1987@tut.by